

Неля ВАРФОЛОМЕЄВА
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

RATIO CONTRA CORDIO. ГЕНЕЗА ОБРАЗУ «СЛОВ'ЯНСЬКОЇ» ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ ТОМАША АВГУСТА ОЛІЗАРОВСЬКОГО

У статті розглядається генеза образу «слов'янської вітчизни» у літературній спадщині Томаша Августа Олізаровського. Основною тезою публікації є твердження, що перетворення образів «приватної вітчизни» та «ідеологічної вітчизни» на образ «слов'янської вітчизни» у творах поета було пов'язане як із його екзистенційним прагненням віднайти своє місце у зовсім новому для нього світі еміграції, так і з творчою відповіддю на одвічне питання щодо самототожності та сенсу існування польсько-українського пограниччя.

Ключові слова: Олізаровський, приватна вітчизна, ідеологічна вітчизна, слов'янська вітчизна, еміграція, пограниччя.

In this article is analyzed the genesis of the image of the „Slavic fatherland” in the literary inheritance of Tomasz August Olizarowski. The main thesis of this publication is the statement, that the change of the image “private fatherland” and “ideological fatherland” into “Slavic fatherland” in the poetry works was coherent with his existence to find his own place in this world of émigré, self-existence and his sense of the existence of Polish-Ukrainian borderland.

Key words: Olizarowski, private fatherland, ideological fatherland, Slavic fatherland, émigré, borderland.

W artykule zostały przedstawione wyniki badań nad genezą obrazu «ojczyzny słowiańskiej» w spuściźnie literackiej Tomasza Augusta Olizarowskiego. Główną tezę publikacji jest stwierdzenie, iż przekształcenie obrazów «ojczyzny prywatnej» i «ojczyzny ideologicznej» w obraz «ojczyzny słowiańskiej» w twórczości poety było związane zarówno z dążeniem odnalezienia się w nowym dla niego świecie emigrantów, jak i odpowiedzią artystyczną na pytanie o tożsamość i rację bytu «kresów» polsko-ukraińskich.

Słowa kluczowe: Olizarowski, ojczyzna prywatna, ojczyzna ideologiczna, słowiańska ojczyzna, emigracja, «kresy».

«Podróżny zwykle duszy jest dwoistej:// Jedna przylega do ziemi ojczystej.// Druga nieznane oblatuje strony.// Stąd czerpie mądrość, czasem ulgę świętą// Obciążonemu sercu...» [1, 115]. Такими словами окреслює почуття і стан мандрівника представник «української школи» в польському романтизмі, поет Томаш Август Олізаровський у вірші «Подорожній у Венеції. Роздуми» («Podróżny w Wenecji. Rozmyślanie»), написаному у 1839 році у Лондоні, після того, як згідно царського указу він був приречений на вічне вигнання із теренів Російської імперії за участь у Листопадовому повстанні [2, 14]. Поразка Листопадового повстання 1831 року «чи не вперше спричинилася до настільки масової і масштабної еміграції його учасників, у лавах емігрантів опинилися найвизначніші представники польської інтелігенції того часу» [3, 48]. На думку румунського письменника та публіциста Нормана Манеа: «Вітчизна розкриває свою двозначність особливо під час насильницького розриву, який робить більш настійною й інтенсивною потребу ставити собі запитання. Потреба мати вітчизну гостріша в тих, чию належність до неї поставлено

під сумнів, втрата вітчизни також завдає їм більшого болю» [4, 111-112]. Тому, зовсім не випадково, що наскрізно амбівалентне художнє конструювання образу «вітчизни» є однією із домінуючих символічних ланок у творчості Томаша Олізаровського. Важливим аспектом є також і те, що значна кількість польських письменників, а серед них і Томаш Олізаровський, «походила з колишніх так званих «кресів» Польщі, тобто народилася або мешкала на Україні і була таким чином, своєю творчістю тісно пов'язана з українською землею, її народом та культурою» [5, 7]. У цьому контексті надзвичайно актуальним і влучним видається твердження Станіслава Оссовського, відомого польського соціолога, котрий у своїй науковій розвідці «Соціологічний аналіз поняття вітчизна», виданій 1946 року, писав, що існує два типи взаємозв'язку між людиною і певною територією, котрі спричиняються до того, що ми кваліфікуємо дану територію як вітчизну. «Це може бути безпосередня особиста прив'язаність до середовища, в котрому минуло життя чи значна частина життя людини, або ж опосередкований взаємозв'язок»

[6, 10]. Оскільки патріотизм першого типу базується на особистому ставленні індивіда до даного середовища, то такий локус Станіслав Оссовський називає «приватною вітчизною» і протиставляє її зазвичай значно ширшому просторові «ідеологічної вітчизни». «Ставлення до ідеологічної вітчизни ґрунтується не на безпосередніх переживаннях людини стосовно «рідної» території, а на переконаннях індивіда у його участі у певному колективі, належності до певної спільноти» [6, 11]. На думку Марціна Старнавського, буває навіть так, що навіть якщо та «ідеологічна вітчизна» впродовж століть не є центром національного життя, то вона «все одно залишається вагомим символом і надихає «міф повернення» спільнотам, які у даний момент живуть розпорошеними» [7, 86]. Питання щодо самототожності, самоідентифікації природно виникають на пограниччі, де стикаються різні культури. «Достеменно окреслити власний дім і самототожність у таких місцях дуже важко. Те, що для нас «свійське» і беззаперечне, ті «інші» можуть сприймати зовсім інакше. Історична пам'ять місця, навіть якщо це стосується одного і того ж самого простору, дуже рідко коли буває однозначною, а якщо дивитися на неї з різних перспектив, то вона може бути навіть суперечливою» [8, 1].

Томаш Олізаровський народився на Галичині, юнацькі роки провів на Волині; ще з дитинства йому були добре знайомі українська міфологія, оповіді про козацьке історичне минуле, український фольклор, про що може свідчити хоча б навіть такий уривок із його вірша «Прогулянка» («Wycieczka»): «A miłośnik pieśni może// Rozkoszować w naszym dworze,// Bo jest właśnie pan Padura,// Ukrainiec pieśnią rodem,// Krzemieńczanin do szkół chodem.// **Krzemieńska każda góra// Znała jego dumki, pieśni,// Jego młodych dum urokiem// Zachwycali się rowieśni**» [9, 36]. Про особисте зацікавлення митця українською народною творчістю, зокрема волинськими легендами та переказами, говорять також наступні рядки: „**Rodzime skarby miejscowych powieści,// Z których dziś sztuka mieć niemoże cieści,// Kiedyś, za sprawą swego Zoryana,// Albo którego z potomków Bojana,// I odślonione kaledońskie cienie,// Lub rozbudzone córki stepów, jarów,// Przed serc oblicze wyjdą na promienie,// Z nieprzeplaconą tajemnicą czarów**» [10, 45]. Хоч доля митця склалася так, що більшу частину життя він провів за кордоном: у Англії та Франції та саме «українські світоглядні ар-

хетипи сформували художню концепцію світу» [11, 16] Томаша Августа Олізаровського, тому є досить багато підстав вважати його невід'ємною складовою частиною не лише польської, а також і української культури. Низькі етнічні та мовні бар'єри між Україною та Польщею, спричинилися до витворення «спільного культурного простору» [11, 15]. Крім того, «основи світосприйняття людини закладаються в дитинстві і найбільше це стосується саме письменника. Людина дорослішає. Вона набуває найрізноманітніших знань про світ, розширює свій соціальний досвід. Але відчуття світу як певного предметно-географічного і антрополого-біологічного феномену вибудовується в юності і в своїх головних рисах залишається незмінним» [12, 43]. У своїх творах поет неодноразово відтворює образ «приватної вітчизни». Стоячи на пагорбі Прімроуз Хілл у Лондоні, він так згадує про рідні волинські околиці та пасмо кременецьких гір: «Zatonęło słońce w morzu.// Mgła rozwiesza rąbki sine.// Dumka, szczęście me jedyne,// Na Pierwiosnka czeka wzgórze.// W najbogatszy gród spoglądam;// **Lecz ubogie me Zyblazy// Milsze sercu tysięcy razy:// Wstań! Bo wstała już tęsknota.// Kiedyż, miła dumo, z tobą// Na zyblaskie wrócę góry?** / I nad dołem, nad żałobą,// Szczęśliwemi wleczę pióry?» [13, 99]. Надзвичайно лірично змальовує автор кременецькі виднокола і у поемі «Бруно» («Bruno»): «Składnia tych widoków,// Jakkolwiek różnych sztuką i naturą;// Ta mieszanina ziemi i obłoków,// Gór, wież, mogiłek, parowów, potoków,// Chat, cerkwi, domów i dworków; strukturą// Różnych przeróżnych; rozsianych po górach,// Jarach, ogrodach, sadach i futorach;// Ta rozmaitość wzięta w całość okiem;// Acz się niemoże do europejskich// Liczyć widoków; ni darzyć urokiem// Ludzkich arcydzieł: wszakże czarodziejskich// Wrażen nasprawia półdzikością właśnie.// Jeżeli z ludzkiej niema tam nic ręki,// Coby w niezwykle bogaciło wdzięki;// **To, jest przyroda, której wdziękniezgaśnie// Przed żadnym wdziękiem: przed temi tem więcej,// Co swe zjawienie ludzkiej winny ręce;** // Cyrklom i liczbom: których koła, łuki, // Linije proste cześć budzą dla sztuki...» [10, 47]. Агатон Гіллер писав, що Томаш Олізаровський «палко любив Польщу, але найближчою його серцю була в ній рідна Русь» [2, 42]. Настільки багатоаспектна присутність образу волинської «приватної вітчизни» у творчості письменника є досить обґрунтованою. Лев Берг ще у 1922 році сформулював принцип «об'єктивно неунікного чи, за його словами, «примусового» впливу ландшафту на всі організми. Він стверджував, що під примусовий вплив географічного середовища

підпадають не лише етноси в цілому, але й всі індивіди, які до них належать» [14, 342-343].

Та все ж неабиякий вплив на становлення Томаша Олізаровського як особистості і, зокрема формування його ставлення до Польщі як «ідеологічної вітчизни», мало навчання в Кременецькому ліцеї. На думку Володимира Єршова: «саме Кременцю впродовж XIX століття судилося зіграти провідну роль у розвитку освіти, науки й культури краю. Саме Кременецький ліцей став колискою літературної самобутності ряду письменників Правобережжя доби романтизму» [15, 25]. Так само, як і багато його сучасників, Тадеуш Чацький – засновник Кременецького ліцею – вважав, що «всєбічна освіченість суспільства є запорукою його могутності і здатності повернути колишню незалежність польської держави. Ця точка зору, зміцнена вірою у силу виховання, визначала напрямок його педагогічної діяльності» [16, 11-16]. Основою виховання та розвитку національної свідомості учнів Тадеуш Чацький вважав «виважене і науково обґрунтоване викладання польської історії, тому доручив своєму найближчому сподвижникові та радникові Гуго Коллонтаю створення програми вивчення курсу загальної історії, котра мала б розпочинатися із вивчення історії рідного краю» [17, 127]. Знову ж таки, до першочергових завдань учителя права у ліцеї належало формування моральної постави учнів, виховання із них громадян, які б повністю усвідомлювали наслідки своїх вчинків і вміли брати на себе відповідальність за них» [16, 11-16]. Кременецькі учні отримували «енциклопедичні філологічні та математично-природничі знання із практичним ухилом та все ж основною метою виховних зусиль Тадеуша Чацького було, насамперед, за допомогою освіти [...] підготувати учнів до активного виконання їхніх майбутніх громадянських обов'язків» [16, 22-27]. Навіть саме місце заснування майбутнього ліцею було вибрано Тадеушем Чацьким та Гуго Коллонтаєм зовсім не випадково, а остаточне рішення на користь Кременця було ухвалено з урахуванням не лише того, що місто розташовувалося у мальовничій околиці і в ньому були досить низькі ціни утримання, а тому, що «воно знаходилося поблизу кордону із Галичиною, звідки легко могла приїздити на навчання молодь з інших частин розділеної Польщі» [18, 67], зокрема з територій, що після розподілу Польщі підпали під володарювання Австрії та Пруссії. Польський поет Каєтан Козьмян у своїх щоденникових записах стверджує, що за часів створення

Кременецького ліцею Волинь стала «найпрекраснішою, найщасливішою провінцією розділеної Польщі [...]». Найзаможніші родини із усіх частин Польщі поспішали з-за кордону, щоб оселитися на Волині» [19, 272-274], «всі, хто міг, везли на Волинь свою дітвору, щоб уберегти її від натиску германізованих шкіл» [20, 55]. Кременецький ліцей став для волинської молоді «по-справжньому польським національним освітнім закладом, це стосувалося як учителів, системи освіти, статуту, так і самого польського духу. Тоді досить часто говорилося, що «зараз нам навіть краще, ніж було у самій Польщі, тому що ми маємо все те, що нам давала вітчизна, але не маємо тягаря та небезпеки уманської різни. Хоча й без Польщі, та ми в Польщі і ми – поляки» [19, 272-274]. Дослідник Ришард Пшибильський вважає, що, «незважаючи на певні свої недоліки, Кременецький ліцей виконав основне завдання, поставлене перед ним Тадеушем Чацьким та Гуго Коллонтаєм. Він виховав для Польщі цілу плеяду освічених громадян, які зуміли вистояти і гідно віднайти себе у складній ситуації між свідомою польськістю і суворою реальністю розділеної держави. «Так, – писав Тадеуш Бобровський, – ця школа розвивала у вихованцях почуття обов'язку, особистої гідності, взаємодопомоги і приязні, солідарності і дружби, прищепляла любов до усього «свого», країни, вітчизни і громадянського духу» [21, 141]. Цю тезу підтримує і колишній випускник Кременецького ліцею Валенти Спектатор стверджуючи, що «кременецька школа, окрім самого таки навчання, вважала своїм невід'ємним обов'язком ще й належне виховання молоді, що є її чи не найбільшою заслугою перед вітчизною» [17, 2]. Томаш Август Олізаровський був одним із наймолодших випускників Кременецького ліцею поетів-романтиків. Навчання в Кременці він розпочав у 1823 р. Всупереч пересторогам у 1831 році вступив до лав повстанської армії. «Після придушення повстання, як і Маврицій Гославський, Томаш Олізаровський включився в підготовчу роботу по створенню загонів Юзефа Залівського. У 1836 році автора був ув'язнено за конспіративну діяльність» [22, 109]. Розсудливу байдужість щодо повстання він вважав би «зрадою народу і ганьбою для власної совісті» [21, 162-164], що досить наочно ілюструє, наприклад, вступ із поетичного звернення митця «До шляхти» («Do Szlachty»): «Wstrzymajcie się szlachcice z waszym wiarołomstwem.// Szlachectwo polskie nie jest jakimś żantilomstwem.// *Szlachcic polski prawdziwy nigdy nie rozpacza:// On Boga i*

Ojczyzny rycerza oznacza. [...] Polacy! Wybierajcie: albo marnie gińcie, // Albo zastęp szlachecki szczeropolski czynicie. // Szlachectwa właśnie pora, pora poświęcenia. // I nie ten, co w gieroldii szuka potwierdzenia, **Ale ten jest szlachcicem, co pierś na plac stawia // Lub szlachetnie polegnie, lub Ojczyznę zbawi.** // Geroldia – edycja Niesieckiego nowa, // Plac boju i kontrola powstańska, wojskowa...» [23, 68-69]. Рукописна спадщина Томаша Олізаровського також обіймає чимало творів поета, у яких він відтворює особисте бачення ролі кожного польського громадянина у національно-визвольній боротьбі. Одним із них є так звана «Молитва за край» («Modlitwa za kraj»): «O Panie na Niebie! // Polacy do Ciebie! // Śpiewamy! Wołamy! // Modlitwę za Kraj! // Błogosław naszemu, // Rodowi Polskiemu! // Z niewoli, z niedoli, // Wybawić się daj! // **Błogosław każdemu Synowi Polskiemu!** // Co szczerze w to wierzy! // **By Polszcze się zda!**» [24]. Зрештою, варто зазначити, що так мислила «більшість учнів Кременецького ліцею» [21, 162-164]. Питання щодо того, що саме штовхало кременецьку молодь на дорогу «політикоманії», якщо ані керівництво школи, ані викладачі жодним чином не сприяли цьому, неодноразово порушувалося дослідниками історії Кременецького ліцею. Згідно тверджень Міхала Ролле та Михайла Володимирського-Буданова, «причини цього руху потрібно шукати у складі самих учнів, а також у способі їхнього навчання. Ліцей був польським, викладацький склад (за винятком Івана Александровського та вчителів французької, німецької та англійської мов) – польський, мова викладання – польська, підручники, впроваджені польським комітетом освіти, усе оточення і настрої суто національні польські. І навіть сам Тадеуш Чацький, хоча й був лояльним щодо Російської імперії і вихованців своїх виховував у душі лояльності, та все ж прагнув у південно-західних губерніях створити таку атмосферу, яка панувала у пізньому Польському Королівстві, тобто, іншими словами, намагався за допомогою російського імператора воскресити давню Річ Посполиту із Руссю та Литвою у її складі» [25, 274].

На думку Станіслава Оссовського, «...існують досить легкі методи «приватизації» ідеологічної вітчизни. Характерні риси вітчизни – це завжди функція образів, котрі із її ім'ям пов'язують члени певного суспільства. Наприклад, карта, що висить у звичайній початковій школі, від самого дитинства, щодня «знайомить» нас із обрисами нашого рідного краю. Сурогатом мандрівки, які сприяють зароджен-

ню особистого ставлення до певної території, є література. Роль, яку територія ідеологічної вітчизни відіграє в національній культурі, сприяє тому, що, чим більше людський індивідуум користується доробком національної культури, тим більше ниточок еднає його із найрізноманітнішими точками ідеологічної вітчизни, тим більш живий образ її цілості він має, тим вагомішим стає почуття «свійськості» щодо неї. Спілкування із територією за посередництвом літератури, мистецтва, історичної традиції може витворювати особисте ставлення та взаємозв'язок, котрий іноді навіть конкурує із взаємозв'язком, витвореним на ґрунті довготривалого безпосереднього спілкування із певними теренами» [6, 12].

Важливу роль у контексті вивчення творчості Томаша Олізаровського під кутом зору змалювання та коекзистенції у ній образів «приватної» та «ідеологічної вітчизни» відіграє також притаманна мешканцям пограничних теренів так звана «етнічна маргінальність»: етнокультурна одночасна приналежність до двох етнічних культур, яка породжує двоїсту етнічну самосвідомість. Етнічна самосвідомість є наслідком тривалого проживання людини серед представників інших етнічних спільнот і залежить від того, чи є її етнічне оточення дружнім, чи ні. [...] Етнічна маргінальність супроводжує появу передумов для внутрішнього конфлікту етнічної ідентичності, розвитку інтенсивної забарвленості емоційної сфери національної свідомості людей» [26, 128]. Крім того, ситуація людини на пограниччі апріорі «пов'язана із питаннями самоідентифікації та сенсу буття на спільній землі» [27, 174]. Саме тому у творах Томаша Олізаровського прослідковується тенденція пошуку певного роду симбіотичного образу вітчизни, котрий би поєднував у собі як психологічні риси «приватної вітчизни», так і символіко-традиційні риси «ідеологічної» вітчизни. Особлива інтенсивність таких творчих шукань у період після полишення поетом рідного краю зумовлена ще й тим, що пам'ять про вітчизну і пам'ять вітчизни стають для емігрантів «категоричним моральним імперативом, категоричність якого посилюється усвідомленням остаточного краху цієї вітчизни» [28, 24].

Саме на чужині з-під пера Томаша Олізаровського починає з'являтися ціла низка творів, у яких знаково прослідковуються мотиви, узяті зі спільнослов'янської минуштини. Зокрема, в історії Русі він вбачав чимало аналогій щодо польсько-українських справ і

пов'язував із нею національно-визвольні цілі, які представляв у своїй творчості. З-посеред присвячених історичним подіям Русі драматичних творів слід назвати «Ванару», драму у п'яти актах, уривки якої збереглися у рукописі, «Оманки», які вийшли друком після смерті автора у 1866 р., драму у двох актах «На землі і на небі», що теж уціліла у рукописному варіанті, і є своєрідним продовженням поеми «Хрест у Передилі», але найбільш значимою у даному контексті є все ж таки трагедія «Рогнеда», написана у 1872 р., події котрої розгортаються на тлі часів князювання Володимира Великого» [29, 7, 61].

Цікавою з точки зору слов'янофільських зацікавлень Томаша Олізаровського видається його поетична посвята Францішкові Духінському, де поет наче накреслює кордони своєї «слов'янської вітчизни»: «*Bo od Bałtyka sarmackich wód, // Od Nowogrodu wielkiego krańców, // Aż do pól dzikich, Trajana szańców, // Po czarnomorski Olgierdów bród, // I przedślaviański gdzie Sławian raj, // U brzegów Łaby, u brzegów Odry, // I gdzie zabiega Śródoziem modry // By drugich Rzymów całować kraj, // **Wszyscy wymówią tam słowo: brat!** // I wszyscy Polskę matką swą nazwą // A Moskwę nazwą mongolską jazwą, // Co weszła piekłem w sławiański świat // Czysto sławiańska lechicka jaźń // Dobędzie swoje moce i łęki, // **Nastaną złote miłości wieki,** // Z Moskwą przeminą i waśń i kaźń. // Tak będzie, bracie! Tak musi być. // Zwycięstwo prawdy jest niezawodne, // Bo czasu prawa z boskimi zgodne, I tylko w prawdzie moc wiecznych żyć» [30, 13].*

На еміграції у Франції Томаш Олізаровський належав до консервативного руху і мить, у «яку нова влада мала б постати перед суспільством, він уявляв собі як коронацію» [31, 18]. За словами Марцеля Гандельсмана, «Томаш Олізаровський вірив в одне: в польського і слов'янського короля, і молився» [32, 236]. Поет був переконаний у тому, що «народ потребує зрозумілої для себе речі». Польський, литовський та руський король в одній особі був для нього річчю цілком зрозумілою. «Він відразу показував усю справу у правильному світлі, [...] розсікав тенета, в котрих заплутався лев повстання» [31, 18-22]. А ще Томаш Олізаровський любив повторювати, що держава має віднайти своє місце в «сім'ї народів» [31, 18-22]. Візія приналежності до великої слов'янської родини, спільноти слов'ян, безумовно, «давала відчуття безпеки і підтримки. Заспокоювала сумніви щодо

власної самототожності [...]. Як і більшість засобів для зняття депресії та страху, цей так само міг призвести до постійної залежності. У цьому випадку, це означало зміцнення постави мовчазної згоди або ж навіть визнання необхідності модифікувати за допомогою ідеалізації чи навіть містифікації культуру, яку прагнули відродити і захистити. Ідеалізація стосувалася, насамперед, минулого слов'ян та їхнього образу в цілому» [33, 46].

Для зрілої людини вигнання – це «запізниле переформулювання передумов ініціації та становлення, нове відкривання воріт крайнього життєвого ризику та можливостей, нагода піддати сумніву весь попередній досвід» [4, 112-113]. Спроба повторного віднайдення свого місця у світі пов'язана із «необхідністю сформулювати нову дефініцію світу та реальності, а також із необхідністю самовизначення щодо наново сформульованих дефініцій» [28, 60]. У вірші «Московський заклик» ми натрапляємо на досить характерні для цього періоду творчості поета рядки: «*Pies zawarczy, lub świat krzyczy, na jedno wychodzi. // Niech krzyczy! Obaczmy, co komu zaszkodzi, // Co się z czego wywiąże i co ostać zdoła, // Niebo polsko-sławiańskie, czy piekło Mongoła?*» [34, 1]. Таким чином «новим світом» та «новою реальністю» на еміграції для Томаша Олізаровського стає образ «слов'янської вітчизни», як наслідок психологічного та творчого синтезу «приватної» та «ідеологічної» вітчизни, які впродовж тривалого часу конфронтували у свідомості митця. «Повернення до правічних слов'янських витоків, міфічної правітчизни, окрім буквального значення (переклади, стилізації, оригінальна творчість) мало [...] також і символічне значення: це була спроба нав'язати діалог сучасності із минулим [...]. Праслов'янська ідея могла бути ліками від відчуття національної поразки [...]» [35, 92-93]. Польський філософ Юзеф Тішнер у своїй «Етиці солідарності» писав, що «вітчизна приходить до нас як дар. [...] Обираючи вітчизну, ми також обираємо власну історію» [36, 96, 98]. Третій поділ Польщі призвів до «цілковитої ліквідації суспільної системи єдиного державного організму Речі Посполитої та якісно нових засад функціонування культурної системи» [37, 27]. «Креси починають мати свою передісторію та історію, власних святих і героїв, власні легенди і перекази, власні символи та знаки, значення яких доступне виключно особам «втаємниченим» і незрозуміле профанам» [38, 40].

У «Поетичних вправах» («Egzercycjach poetyckich») та «Воскресенках» («Woskresenkach») Томаш Олізаровський пише свою власну легенду пограниччя. Його уява «вигворює із «кресових» мотивів рапсоди, фрагменти великої історії, фрески з історичних подій слов'янщини, розповідь про боротьбу двох світів, зокрема, Європи та Сходу. Перспективою, з котрої щось видно, стає простір об'єднавчого слов'янського міфу, формою котрого є епос «пограниччя-фортеці». З усього видно, що вищезазначена перспектива спричинилася до того, що Олізаровський **зумів перетворити ті образи, в які був закоханий, на міфи, котрим був вірний**. На цій, давно вже не новій сітці політичних точок дотику український пейзаж ставав іконою слов'янської спільноти» [31, 14].

У літературі польсько-українського пограниччя доби романтизму було створено міф «слов'янської Атлантиди», «котра вже не існує в реальному світі, але котру ще можна повернути в уяві. Ці палімпсести пограниччя, метафори роздоріжжя і межі народів, які охороняють різні боги, «останні острови слов'янської Атлантиди»: лісові, водні та гірські простори, кургани, долини, дороги та стежки, яри та степи, резиденції та фільварки, втопаючі в зелені – це далеко не пейзажна листівка. Це своєрідний мистецький код, за допомогою якого розповідалася історія пограничних теренів і найближчої серцю вітчизни» [39, 23-24]. Патріотизм, як стратегія витворення зв'язку з ідеологічною вітчизною, базується на певного роду міфологізації. За Роландом Бартом, головним принципом міфу є перетворення історії на природу, позбавлення речей історичності і пам'яті їхнього створення. Завданням міфу є надання політичній, соціологічно складній і історично створюваній реальності статусу очевидного, природного стану речей, котрий не підлягає обговоренню. «Міф не знищує речей, він їх просто очищує, чинить невинними, його функція, навпаки, полягає в тому, щоб говорити про них, він дає їм фундамент природи і вічності, надає їм ясності, котра виникає не з пояснення, а з констатації факту» [40, 262, 277-278]. На думку американського дослідника І-Фу Туана, «міфічний простір – це інтелектуальний простір [...]. Це відповідь почуттів і уяви людини на її основні потреби. Цей простір відрізняється від прагматичних і науково окреслених просторів тим, що ігнорує логіку виключень і суперечностей» [41, 130].

На думку Анджея Зеневиша, усю цю справу, зрештою, «досить важко якось чітко назвати і окреслити, оскільки повстанська ідея [...] настільки вкорінена в загальну свідомість, перемішана з релігією, пов'язана з «природною» послідовністю творення біографії митця, що просто не підлягає жодній дискусії. Саме тому, багато справ у текстах Томаша Олізаровського не стають предметом «теоретичних» роздумів, оскільки належать до розряду так званої «мови серця», існують у сфері практичної інтуїції, котру не можна переповісти» [31, 16]. І справді, «*podróżny jest duszy dwoistej*», як написав про себе Томаш Олізаровський у одному з віршів. І хоч «як борець за Справу, він до решти віддався політичним працям, але як поет, він глибоко закорінений в українській школі, в екзотиці пограниччя, в незвичайності народних переказів, врешті в щоденності сільського життя» [31, 13-16].

У 1847 році під час вересневої бесіди в Парижі, яка збирала мешканців Кременця та вихованців славетного навчального закладу, Томаш Олізаровський зачитав уривок з поеми «Моя Дана або Слов'янська Беатріче» [22, 110], у котрій Волинські Афіни постали водночас не лише як місце, що стало оплотом польського духу, але як певний аксіоматичний домашній мікросвіт, залюднений без винятку лише «своїми»: «*I znowu we śnie żyłem.// Licealne mury;// Krzemienieckie w nadziemskim usłicznieniu góry;// Srebro płodząca Ikwa; i pola krzemienne;// I lasy śpiewające; i niebo promienne;// I ludzie tacy swoi, tak w serce wsnowani;// Wszystko to, w kształt oazy wśród sennej otchłani;// Rozpoczęło widzenia i doznania moje...*» [42, 540].

До появи образу «слов'янської вітчизни» у творчості Томаша Августа Олізаровського спричинилися насамперед намагання поета віднайти самого себе і визначитися із основоположними дефініціями, котрі б дали відповідь на питання самототожності його «внутрішньо роздвоєного «я»» [43, 250]. Водночас, «ідея повної єдності «кресових» просторів з цілісною Річчю Посполитою була настільки важливою для «польської літературної традиції, що вважалася однією з основних підвалин щасливості польського життя» [44, 43]. Після творчого осмислення конфронтуючих образів «ідеологічної» та «приватної» вітчизни, Томаш Олізаровський створює новий образ «слов'янської вітчизни», котрий уміщує в собі фундаментальні цінності як першої, так і другої. Перед читачами постає «універсум, який існує одночасно і в історично-

му, і в міфічному часі, і в реальному просторі, і в просторі, створеному із топосів» [43, 251]. Якщо у ранній творчості Томаша Олізаровського сукупний образ «кресової» вітчизни постає сповненим внутрішніх опозицій, зокрема чітко прослідковуються відмінності у змалюванні

«ідеологічної» і «приватної» вітчизн, то у ново створеному світі «слов'янської вітчизни» відчувається прагнення «спокутування гріхів історії» [43, 251], тяжіння до єдності і в той самий час бажання після стількох років вигнання врешті уповні відчути «себе у себе».

ЛІТЕРАТУРА

1. Olizarowski T. Podrózny w Wenecji. Rozmyślanie // Egzercycje poetyckie. – London, 1839. – S. 115-119.
2. Giller A. Tomasz Olizarowski. Wspomnienie. – Lwów, 1879. – S. 1-45.
3. Sudolski Z. Tragizm doli emigranta // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S. 48-61.
4. Манеа Н. Про чужинство // «Сучасність». – 1993. – № 7. – С. 109-113.
5. Козак С. Джерела «української школи» в польській літературі // «Наша культура». – 1970. – № 4 (144). – С. 7-8.
6. Ossowski S. Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. – Łódź, 1946. – S. 24.
7. Starnawski M. Naród, ojczyzna, tożsamość // Ile ojczyzn? Ile patriotyzmów? / red. Michał Syska. – Warszawa, 2007. – S. 81-94.
8. Byśko P. Tożsamość lokalna. Szkic dyletancki // «Scena myśli». – 2009. – № 1. – S. 1-2. URL <http://www.scenamysli.eu/artykuly.php?lang=PL&id=325&dzial=3>
9. Olizarowski T. Wycieczka // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S. 36-39.
10. Olizarowski T. Bruno // Dzieła Tomasza Olizarowskiego. – Wrocław, 1852. – T. I. – S. 1-110.
11. Скобельська О. Гоголь та українська культурна модель // Література та культура Полісся. Вип. 16. Спадщина М. Гоголя в сучасних дослідженнях (До 150-річчя від дня смерті письменника) / відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко. – Ніжин, НДПУ, 2002. – С. 15-18.
12. Шукин В. Концепция дома у ранних славянофилов // Славянофильство и современность. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 33-47.
13. Olizarowski T. Dumka powołyńska // Dzieła Tomasza Olizarowskiego. – Wrocław, 1852. – T. III. – S. 99-102.
14. Барабаш Ю. «Месторазвитие» или знаете ли вы украинскую ночь? Национальный ландшафт как ментальный фактор (Гоголь) // «Вопросы литературы». – 1995. – № 1. – С. 340-351.
15. Єршов В. Волинський простір у мемуаристичній літературі Правобережжя // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 17. – Житомир, 2007. – С. 21-38.
16. Chodakowska J. Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu (1805-1832) // Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego. – Warszawa, 2004. – S. 9-27.
17. Spektor W. Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy. – Kraków, 1879. – S. 282.
18. Affek M. Tadeusz Czacki – organizator Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu // Krzemieniec: Ateny Juliusza Słowackiego. – Warszawa, 2004. – S. 63-74.
19. Koźmian K. Pamiętniki. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972. – T.I. – S. 363.
20. Dubiecki M. Tomasz Olizarowski // «Przegląd Powszechny». – 1893. – S. 52-69.
21. Przybylski R. Krzemieniec (opowieść o rozsądku zwyciężonych). – Warszawa, 2003. – S. 204.
22. Крисовський О. Кременецький Парнас у період діяльності гімназії та лицю // Афіни 1805-1833: Збірник наукових праць / Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка; під ред. С. Маковського і В. Собчука. – Тернопіль, 2006. – С. 88-110.
23. Olizarowski T. Do Szlachty // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S. 68-69.
24. Olizarowski T. Modlitwa za kraj. Поетичний твір Томаша Августа Олізаровського, що зберігається у рукописному відділі Польської Бібліотеки в Парижі, шифр: BPP № 102, Акс.95/2.
25. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów, 1898. – S. 397.
26. Крысько В. Этническая маргинальность // Словарь-справочник по социальной психологии / ред. Крысько В. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 416.
27. Gawrychowska-Sowul M. «Polskość» i «ukraińskość» w prozie Józefa Łobodowskiego i Włodzimierza Odojewskiego // Kategoria narodu w kulturach słowiańskich. – Warszawa, 1993. – S. 171-176.
28. Olejniczak J. Arkadia i małe ojczyzny. Vincenz – Stempowski – Wittlin – Miłosz. – Kraków, 1992. – S. 247.
29. Markiewicz Z., Sivert T. Melpomena polska na paryskim bruku. Teatralia polskie we Francji w XIX wieku. – Warszawa, 1973. – S. 442.
30. Olizarowski T. Pieśń do Franciszka Duchńskiego // Twory Dydyma Olifira. – Paryż, 1862. – S. 1-16.
31. Zieniewicz A. Biedna, romantyczna dusza // «Poezja». – 1983. – № 11-12. – S. 11-23.
32. Handelsman M. Adam Czartoryski. – Warszawa, 1948. – T. I. – S. 334.

-
33. Królak J. Od Kollára do Havlička. Między idea słowiańską a narodową // *Kategoria narodu w kulturach słowiańskich*. – Warszawa, 1993. – S. 45-52.
34. Olizarowski T. Odezwa moskiewska // *Twory Dydyma Olifira*. – Paryż, 1862. – S. 1-9.
35. Ruszyńska M. Ziewonia. Romantyczna grupa literacka. – Zielona Góra, 2002. – S. 233.
36. Tischner J. *Etyka solidarności*. – Kraków, 1981. – S.104.
37. Сухомлинов О. Польсько-українське культурне пограниччя у прозі Ярослава Івашкевича (топіка і функціональність). – Донецьк, 2006. – С. 192.
38. Święch J. *Kresy i centrum* // *Topika pogranicza w literaturze polskiej i niemieckiej* / Pod red. Z. Światłowskiego, S. Uliasz. – Rzeszów, 1998. – S.35-54.
39. Uliasz S. *O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice*. – Rzeszów, 2001. – S. 218.
40. Barthes R. *Mitologie*. – Warszawa, 2000. – S. 298.
41. Yi-Fu Tuan. *Przestrzeń i miejsce*. – Warszawa, 1987. – S. 251.
42. Olizarowski T. *Dana moja albo Beatrice Słowiańska* // «Trzeci Maj». – 1847. – № 38. – S. 540-541.
43. Sawicka J. *Hellada Scytyjska. Ukraina w poezji Józefa Łobodowskiego* // „Ktokolwiek jesteś bez ojczyzny...”. *Topika polskiej współczesnej poezji emigracyjnej* / *Studia* pod red. Wojciecha Ligęzy i Wojciecha Wyskiela. – Łódź, 1995. – S. 243-270.
44. Kolbuszewski J. *Legenda kresów w literaturze XIX wieku* // «Odra». – 1982. – № 12. – S. 42-56.